

UDK 911.3:332.3(497.12)''1900-1981'' = 863

UDC 911.3.332.3(497.12)''1900-1981'' = 20

SPREMEMBE V ZEMLJIŠKIH KATEGORIJAH V SLOVENIJI (Gradivo za geografsko monografijo o Sloveniji)

Igor Vrišer*

Ob pripravah za geografsko monografijo o Sloveniji se je pri orisu kmetijstva med drugim zastavilo vprašanje o nekdanji in sedanji rabi zemljišč. Obravnava je iz več razlogov otežena: 1. spreminjala se je metodologija opredeljevanja in zajemanja podatkov, 2. viri podatkov so dokaj različni in 3. slovensko narodnostno ozemlje je bilo in je deloma še vključeno v različne države. S pričujočim poročilom želimo:

- opozoriti na vire in metodologijo zbiranja podatkov o vrstah rabe zemljišča;
- prikazati stanje l. 1900, za katerega je mogoče podati še najbolj celovito, podrobno in metodološko najmanj vprašljivo podobo o rabi zemljišč v času, ko sta se industrializacija in urbanizacija slovenskega ozemlja šele pričeli;
- napraviti nekatere primerjave stanja l. 1900 s sedanjimi razmerami.

1. Viri

Od uvedbe franciscejskega katastra 1817-1827 so se v kmetijski davčni politiki in statistiki uveljavile zemljiške kategorije. Z njimi se je označevalo prevladujočo rabo zemljišča ali vrsto zemljišča, to je, kaj se na zemljišču prideluje oziroma, kaj na njem raste¹. Avstro-ogrska statistika je uporabljala tudi vmesne kategorije; to so bili primeri, ko je zemljišče izkoriščalo več različnih uporabnikov. Teh navedb pa ni objavljala za najmanjše ozemeljske enote - katastrske občine, temveč le za večje upravne enote (sodni in politični okraji ter dežele)². Zbrano gradivo so v času Avstro-Ogrske občasno, vendar na daljša razdobja, prenovili in s tem skušali ohraniti zanesljivost podatkov. Ena od pomembnejših revizij katastra je bila l. 1896 in njene rezultate je statistični zavod na Dunaju publiciral ob objavi podatkov o popisu prebivalstva l. 1900 po katastrskih občinah³.

V Kraljevini Jugoslaviji so s takšnim zajemanjem podatkov nadaljevali, žal pa so jih publicirali le za okraje⁴ oziroma upravne občine⁵.

Na ozemlju, ki je prišlo l. 1918 pod Italijo, so l. 1929 zelo podrobno popisali kmetijska zemljišča po novih upravnih občinah in provincah. Podatke so po prirodno-geografskih enotah in občinah objavili v »Catasto agrario«⁶. S Slovenci poseljeno ozemlje je bilo zajeto v publikacijah za province Pulj, Reka, Trst, Gorica in Videm.

* Dr., redni univ. profesor, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza Edvarda Kardelja, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU

Vpeljali so tudi številne nove in drugačne opredelitve zemljiških kategorij, tako da so podatki le delno primerljivi s prejšnjimi in kasnejšimi registracijami.

Na avstrijskem Koroškem so nadaljevali avstro-ogrski način zajemanja podatkov o zemljiških kategorijah. Objavljali so jih v »Anbaufläche und Ernteergebnisse im Gebiet d. Republik Österreich, Wien, 1920 ...«

Z geografskega gledišča je izredno zanimiv pregled o deležu ornice na ozemlju, naseljenem s Slovenci in na bližnjih ozemljih, ki ga je napravil za predvojne razmere S. Ilešič⁷. Podatke je zbral in obdelal po katastrskih občinah, predvsem po gradivu iz l. 1900.

Zbiranje podatkov so večidel opravljali okrajni kmetijski referenti preko občinskih uprav, oziroma so jih registrirali s prijavi na katastrskih uradih. Navedbe za Primorsko so bile natančnejše kot pa za Dravsko banovino⁸. Nasploh pa je zanesljivost podatkov pešala, ker lastniki zemljišč niso sporočali sprememb in ker so bile stare osnove za katastrski elaborat zaradi sprememb v kmetijski tehnologiji in razmer na tržišču čedalje bolj zastarele in nestvarne⁹.

Med drugim je bil to eden od vzrokov, da so v povojni Jugoslaviji začeli zbirati podatke o zemljiških kategorijah tudi zavodi za statistiko. Čeprav je bil namen te statistike predvsem ocenitev kmetijskih pridelkov, se je sčasoma razširilo opazovanje tudi na zemljiške kategorije. Statistično opazovanje so opravljale posebne cenilne komisije¹⁰, kasneje pa posebni cenilci. Ozemlje SR Slovenije je bilo razdeljeno na okoli 300 cenilnih okolišev, ki so zajemali 5–10 katastrskih občin¹¹, vendar tako, da so združevali katastrske občine iz istega »katastrskega okraja«. Tako obstajata sedaj za ozemlje SR Slovenije dva vira podatkov o zemljiških kategorijah: starejši, napravljen na osnovi zemljiškega katastra, ki skuša z občasnimi revizijami slediti spremembam, in drugi, statistični, ki se opira na vsakoletne ocene posebnih ocenjevalcev, oziroma upošteva ustrezna poročila organizacij združenega dela v kmetijstvu.* Eni in drugi so medsebojno primerljivi edino na ravni sedanjih upravnih občin. Strokovnjaki obeh upravnih služb priznavajo, da se podatki iz enega in drugega vira znatno razlikujejo od stvarnosti, vendar niti eni niti drugi nimajo sredstev, da bi registriranje približali stvarnim razmeram, čeprav obstajajo v sedanosti številni postopki in metode, ki omogočajo hitro in učinkovito revizijo zemljiškega katastra in celo njegovo vsebinsko razširitev¹¹. Po teh strokovnih mnenjih se podatki o zemljiških kategorijah tudi za 20–25% razlikujejo od stvarnih, še zlasti tam, kjer je zaradi družbenega razvoja prišlo do znatnih sprememb v rabi prostora.

O rabi tal na avstrijskem Koroškem v povojnem času objavlja podatke »Letopis koroške dežele«¹². Navedbe prinaša za upravne občine. Za Furlanijo – Julijsko krajino pa objavljajo podatke vsakokratni popisi kmetijstva (npr. l. 1982).

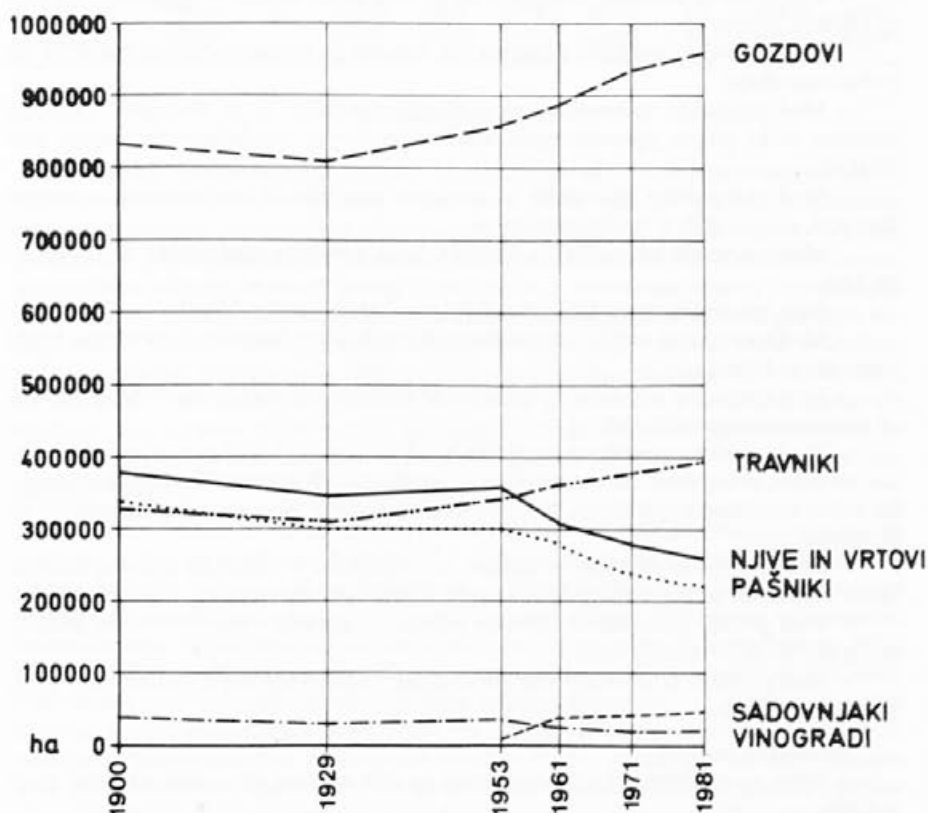
2. Zemljiške kategorije

Franciscejski kataster je razlikoval naslednje vrste zemljišča: polje, travnik, pašnik, gozd in vinograd; poznal pa je tudi zemljišča z mešano kulturo, kot npr. polje ali travnik ali vinograd s sadnim drevjem, polje z vinogradom itd., kot tudi nekatere

* Dodatna slabost kmetijske statistike je delitev podatkov na dva vira. Navedbe o zasebnem kmetijstvu zbirajo po cenilnih okoliših, o družbenem sektorju pa s poročili delovnih organizacij. Posledica dvotirnosti sta neenotnost in slaba primerljivost podatkov. Ta način zbiranja podatkov je nedvomno preživet.

posebne rabe: zelenjavni vrtovi, okrasni vrtovi, nasadi hmelja ali tobaka, njive z oljkami, močvirja, kamnolomi, stavbišča, reke in potoki itd. Praviloma se je vedno navedlo tisto kulturo, ki je zajela večji del parcele¹⁴. Pri objavljanju podatkov o zemljiških kategorijah so običajno izpuščali izjemne in malo prisotne kategorije (npr. ronki, travniki s sadnim drevjem, pašniki z gozdnim drevjem, prelogi, lazi, logi, planine), oziroma so jih združevali v enotne kategorije. Tako so ob objavi podatkov revidiranega katastra iz l. 1896 razdelili zemljišče na naslednje kategorije: skupna površina, rodovitna površina, njive, vrtovi, vinogradi travniki, pašniki in gozd³.

Kmetijska statistika v predvojni Jugoslaviji je rabo zemljišč razširila še z novimi samostojnimi kategorijami: sadovnjaki, močvirja in trstišča, ribniki in nerodovitno⁵. Catasto agrario⁶ je tudi vpeljal nekatere nove kategorije: zemljišča z drevjem (odstotek zaraščenosti med 5 in 50%, če pa presega 50% je zemljišče šteto kot posebna drevna kultura), med sadovnjake je uvrstil oljčne in murvine nasade, pri gozdovih je izločil kostanjeve gozdove. Posebno kategorijo so tvorila zemljišča, katerih raba med orniciami, travnimi površinami ali vinogradi ob popisu ni bila jasna in so bila očitno

SPREMINJANJE ZEMLJIŠKIH KATEGORIJ V S R SLOVENIJI

začasno opuščena. Spremenjeni sta bili opredelitvi travnikov in pašnikov.

Do nadaljnjih sprememb v statistiki zemljiških kategorij je prišlo po drugi svetovni vojni. Tako je kmetijska statistika v prvih povojnih letih (do l. 1955) vpeljala novo kategorijo »senožeti« (ali košenice), ki so jo izločili večidel iz pašnikov¹⁵. Z njo so označevali slabše travnike, ki so jih enkrat letno kosili. Pričeli so tudi združevati njive in vrtove zaradi težav pri razlikovanju. Znatne spremembe v opredeljevanju zemljiških kategorij je vnesel novi zakon o zemljiškem katastru (UL SRS 16/74), ki je v členu 6. predvidel nov pravilnik za katastrsko klasifikacijo zemljišč (UL SRS 28/79) in pravilnik o vrstah rabe zemljišč (UL SRS 41/82). Z njim so na novo opredelili posamezne katastrske kulture in vpeljali nekatere nove, doslej neuporabljene kategorije, kot so plantažni sadovnjaki, hmeljišča, barjanski travniki in gozdne plantaže. Znatno ožji pomen je dobila kategorija »vrtovi«.

Opredelitve posameznih zemljiških kategorij so po pravilniku za katastrsko klasifikacijo zemljišč in v kmetijski statistiki naslednje:

Kataster (UL SRS 28/79, čl. 7):

- Med njive se uvrščajo zemljišča, na katerih gojijo poljščine, jagodičje, deteljo in različne sadike.
- Med vrtove se uvrščajo zemljišča, na katerih gojijo povrtnino in cvetje in jih redno namakajo.
- Med plantažne sadovnjake se uvrščajo zemljišča, ki so posajena s sadnim drevjem in ki jih ob uporabi mehanizacije intenzivno oskrbujejo ter merijo nad 1000 m².
- Med ekstenzivne sadovnjake se uvrščajo zemljišča, ki so posajena s sadnim drevjem, a ne sodijo v prejšnjo skupino.
- Med vinograde se uvrščajo zemljišča, ki so posajena s plemenito ali samorodno trto.
- Med hmeljišča se uvrščajo zemljišča, na katerih gojijo hmelj.
- Med travnike se uvrščajo zemljišča s travo, ki jih je mogoče ekonomično kositi vsaj enkrat letno.
- Med barjanske travnike se uvrščajo zemljišča s travo in preslico na organskih ali mineralno-organskih tleh.
- Med pašnike se uvrščajo zemljišča, ki jih ni mogoče kositi zaradi slabega prirasta, strmice, skalovitosti ali nedostopnosti, možno pa jih je uporabiti za pašo. So lahko delno zaraščena z grmovjem, brinjem ali robidovjem. Niso sposobna za njivsko ali travniško rabo.
- Med trstičja se uvrščajo zemljišča, ki so prekrita s trstiko ali drugimi močvirskimi rastlinami in jih je mogoče uporabiti v gospodarske namene.
- Med gozdne plantaže se uvrščajo zemljišča, porasla s hitro rastočimi listavci, ki služijo za pridobivanje lesa.
- Med gozdove se uvrščajo zemljišča, ki so strnjeno porasla z gozdnim drevjem, in različne poseke.

Kmetijska statistika¹⁶:

- Njive so zemljišča, ki jih orjemo in na njih sejemo ali sadimo različne vrste poljščin.
- Vrtovi so zemljišča, ki so urejena za trajnejše pridobivanje zelenjave in cvetja.
- Sadovnjaki so zemljišča, na katerih so posajena sadna drevesa.

- Vinogradi so zemljišča, na katerih so zasajeni trsi vinske trte.
- Travniki so zemljišča, obrasla s travo, ki se redno kosi za pridobivanje sena.
- Pašnjaki so zemljišča, obrasla s travo in grmičevjem, izkoriščajo se za pašo.
- Ribniki so zemljišča, ki so naravna ali umetna vzrejališča rib.
- Trstičja in močvirja so močvirna zemljišča, porasla s trstičjem, travo in drugimi močvirskimi rastlinami.
- V gozdna zemljišča se uvrščajo vse površine, porasle z gozdnimi drevesi in grmičevjem.

Iz primerjav je razvidno, da obstajajo dokajšnje razlike pri opredeljevanju zemljiških kategorij, bodisi v številu kategorij ali pa v sami metodološki obrazložitvi. Če k temu še dodamo razlike v načinu zbiranja in registriranja posameznih kategorij, ne preseneča, da se navedbe razhajajo. Navajamo primer za občino Ptuj za leto 1981. pri čemer je a) kataster¹⁷ in b) kmetijska statistika¹⁸.

Skupaj	Njive	Vrtovi	Sadovnjaki	Vino- gradi	Trav- niki	Paš- niki	Trstičja	Gozdovi	v ha
									Nerodo- vitno
a 64530	15606	20	1740	1668	14788	6321	92	19800	6491
b 64528	17421		1503	1665	12748	6957	70	19965	4199

3. Ozemeljske enote

Z uvedbo franciscejskega katastra je postala katastrska občina temeljna teritorialna enota v zemljiškem katastru. Združevala je ozemlje, ki je glede na posebne razmere v pretežni meri sodilo k posamezni vasi ali zaselku. Z dedovanjem in kupoprodajnimi pogodbami se je sčasoma ta homogenost razrahljala. Družbeni razvoj, nekmetijska raba tal in drugi posegi v prostor so v sodobnosti docela razvrednotili zaokroženost ali zaključenost katastrskih občin. Odstopilo se je tudi od pravila o nedeljivosti katastrskih občin. Politične razmejitve po I. in II. svetovni vojni in še zlasti pogoste upravne reforme po l. 1945 so povzročile številne dodatne delitve. Na novo so bile zasnovane katastrske občine v Koprskem primorju in v nekaterih obmejnih predelih, kjer so nove državne meje in neurejeni posestni odnosi terjali radikalnejšo rešitev. Podobno je bilo v številnih mestih. Sedaj je na ozemlju SR Slovenije 2647 katastrskih občin⁹.

V predvojnih časih so katastrske občine združevali v občine, sodne (davčne) in politične okraje, v predvojni Jugoslaviji v upravne občine in okraje, v povojni pa v občine in sprva tudi v okraje. Podatke se je večidel objavljalo le za vsakokratne upravne občine, ki pa so, kot rečeno, doživljale na ozemlju SRS znatne spremembe. Nekoliko manj daljnosežne so bile reforme občin na avstrijskem Koroškem (l. 1973) in v Furlaniji-Juljski krajini. Vsekakor je mogoče dobiti podatke po katastrskih občinah edinole na katastrskih uradih in je tako avstrijsko gradivo iz l. 1900 izjemno. Podatki po katastrskih občinah omogočajo, da z njihovim postopnim združevanjem izračunamo rabo zemljišč za vsakokratne upravne enote, vendar pri tem nevhvaležnem delu zadenemo na mnoge težave, kot so spremenjen obseg katastrskih občin, delitev ali združevanje občin, povsem nova ureditev, preimenovanja ipd. Zaradi vsega tega so takšna ozemeljska preračunavanja nezanesljiva in nikoli ne dosežemo absolutne natančnosti. Vse to prispeva k dodatni vprašljivosti primerjav za daljša razdobja.

4. Nekatere računске poenostavitve

Razlike v metodologiji opredeljevanja in zajemanja podatkov navajajo k nekaterim poenostavitvam. Tako smo združili kategoriji »njive« in »vrtovi«, ker so se pomenske razlike med njimi spreminjale. Za kategorijo »sadovnjaki« smo sodili, da se je izoblikovala v bolj intenzivni obliki šele po I. svetovni vojni, pred tem je ni bilo razen kot »travniki« ali »pašniki s sadnim drevjem«. Uvrstiti bi jo mogli tudi med travnike (sedaj »ekstenzivni sadovnjaki«). Kategorija »močvirja in trstičja« je bila v podatkih za l. 1900 uvrščena med neproduktivna tla, sedaj jo uvrščamo med rodovitna. V naših pregledih smo jo zaradi lažje primerljivosti uvrstili med nerodovitna tla.

Potrebne so bile tudi nekatere ozemeljske poenostavitve. Tako smo prilagoditev novim upravno-političnim in državnim mejam izvedli pri gradivu za l. 1896 tako, da smo zemljiške kategorije razdelili z istim odstotnim deležem, kot je bila razdeljena skupna površina katastrske občine. Če je npr. pri določeni katastrski občini prišlo v Jugoslavijo 55 % ozemlja, smo z enakim deležem računali tudi pri posameznih kategorijah. S tem smo zagrešili manjše napake, ki pa pomembneje ne vplivajo na končni zbir.

Poseben primer je Prekmurje, kjer so bili objavljeni v ogrski statistiki za l. 1900 samo sumarni podatki za okraja Lendava in Murska Sobota¹. V tem primeru smo izračunali površino posameznih zemljiških kategorij za sedanje ozemlje obeh občin na predpostavki enakih strukturnih deležev, kot so veljali za celoten okraj.

Nepojasnjeno je ostalo, zakaj se je površina posameznih katastrskih občin oziroma celotne SR Slovenije spreminjala, čeprav je bil njihov obseg ves čas enak.

5. Globalne spremembe zemljiških kategorij med leti 1900 in 1981

Izračunani podatki o zemljiških kategorijah za današnje ozemlje SR Slovenije oziroma sedanjih upravnih občin za leta 1900³, 1929^{5, 6}, 1953¹⁸ in 1981¹⁷ kažejo znatne spremembe v rabi zemljišč in v medsebojnem razmerju med vrstami zemljišč, kot je to razvidno iz tabele:

Površine in strukturni deleži zemljiških kategorij na ozemlju SR Slovenije

Zemljiške kategorije		1900	1929	1953	1981
Skupaj	ha	2 029 920	2 018 495	2 027 239	2 025 525
	%	100.0	100.0	100.0	100.0
Njive-vrtovi	ha	382 637	342 838	358 475	264 305
	%	18.8	17.0	17.7	13.0
Sadovnjaki	ha	...	23 846	14 849	41 317
	%		1.2	0.7	2.0
Vinogradi	ha	45 968	27 696	31 444	21 363
	%	2.3	1.4	1.5	1.1
Travniki	ha	340 168	310 110	347 981	382 749
	%	16.7	15.3	17.2	18.9

Zemljiške kategorije		1900	1929	1953	1981
Pašniki	ha	334 368	309 960	302 197	222 420
	%	16.5	15.3	14.9	11.0
Gozdovi	ha	838 431	810 767	861 023	962 118
	%	41.3	40.2	42.5	47.5
Nerodovitno	ha	88 348	193 278	111 269	131 250
	%	4.4	9.6	5.4	6.5

Poglavitne spremembe so bile naslednje:

1. Izredno močno so se zmanjšale površine njiv in vrtov, in sicer za 116.315 ha. Njihov delež je padel od prvotnih 18,8% na 13,0%. Nazadovanje je bilo najbolj izrazito po l. 1953¹⁹ in so ga po vsej verjetnosti pospešile socioekonomske spremembe po drugi svetovni vojni. Zmanjšanje* je šlo predvsem na račun manj kvalitetnih njiv v odročnih, gorskih in hribovskih legah in na manj rodovitnih tleh. Manj ugodno pa je, da je bilo zmanjšanje tako po absolutni kot po relativni vrednosti vendarle zelo močno tudi v tistih naših pokrajinah, kjer je bilo nasploh največ polj: v Pomurju (upad za 9,4%), Podravju (-10,3%), Posavju (-7,4%) in na Dolenjskem (-5,7%). Zelo močan upad beležimo tudi v Zasavju, vendar tamkajšnja polja niso nikoli veliko pomenila. Na alpskih in kraških območjih, kjer je bilo njiv in vrtov že tako le okoli 7-10% od celotnih tal, je znašalo zmanjšanje 3-5%. Poleg opuščanja njiv je k upadu nedvomno veliko prispevala tudi povojna urbanizacija²⁰, ki se je praviloma s stanovanjskimi, industrijskimi in komunikacijskimi gradnjami širila prav na gradbeno najbolj ugodnih njivskih površinah, npr. v občinah Maribor, Velenje, v Zasavju, Jesenice, Škofja Loka, Nova Gorica itd. Negativno bilanco niso mogle zboljšati niti nekatere širokopoteznejše melioracije v Pomurju, Podravju in na Vipavskem, čeprav naj bi prinesle okoli 18.000 ha nove obdelovalne zemlje²¹.

2. Naslednja zemljiška kategorija, katere površine so se zelo zmanjšale, so v i n o g r a d i. Ob prelomu stoletja je bilo vinogradništvo še zelo razširjeno po Sloveniji (45.968 ha) kljub hudim udarcem, ki jih je doživelo zaradi trtne uši. Izguba trga, konkurenca italijanskih vin v Primorju, težnje po intenzifikaciji pridelovanja in komercializacija so postopoma zmanjšali vinogradniške površine za 24.520 ha ali za 53%. Delež vinogradov se je zmanjšal od 2,3% na 1,1% celotnih tal. Izginili so zlasti majhni kmečki vinogradi v klimatsko manj ugodnih legah (npr. v občinah Celje, Žalec, Sevnica, Trebnje, Velenje, Litija), njihove površine pa so se zmanjšale tudi na območjih, ki imajo še sorazmerno ugodne pogoje za vinogradništvo (npr. občine Novo mesto, Lenart, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Šentjur). Do povečanja vinogradniških površin je prišlo, kot je razvidno iz Belčeve razprave²², le ponekod (Lendavske gorice, Koprsko primorje), pa še tod največkrat v okviru družbenega sektorja.

3. Kategorija s a d o v n j a k i se je uveljavila po l. 1900. V njo so uvrstili nasade sadnega drevja, ki so imeli proizvodni pomen in teh zemljišč praviloma niso upo-

¹⁹ Pri primerjavi je treba upoštevati manjšo statistično »napako«. Uvedba kategorije »sadovnjaki« je za nekaj desetink odstotka dodatno znižala delež njiv kot tudi drugih kategorij.

rabljali za druge pridelke. Njihova površina se je sprva postopoma povečevala in je po oceni Belca²³ dosegla 1896. leta 21.830 ha (brez Prekmurja), l. 1953 pa 22.690 ha. Po drugi svetovni vojni se je zaradi konjunktura na domačem tržišču njihova površina znatno zvečala (41.317 ha). Prvi višek naj bi sadjarstvo doseglo med obema vojnoma, drugega pa v sedemdesetih letih. Upravičena je misel, da so sadovnjaki v subalpskem, submediteranskem in dinarskem pa tudi v subpanonskem območju marsikje nadomestili vinograde²³. Iz Belčeve razprave²³ je tudi razvidno, da so se površine sadovnjakov večale vsepovsod po Sloveniji. Izjema je le Koprsko primorje, kjer je zaradi pozeb oljk (1929 in 1956) in drugih razlogov (gojenje vrtnin) prišlo do upada. Na sadovnjake sedaj odpade 2,0% celotnih tal.

4. V dobro dokumentirani razpravi o spremembah v izrabi zemljišč in preseljivih kmečkem prebivalstvu v Sloveniji je J. Medved¹⁹ navedel o z e l e n j e v a n j e kot enega od najpomembnejših procesov v povojnem razvoju našega kmetijstva. S pojmom je označil naraščanje deleža travnikov, pravzaprav vsega travinja, kar naj bi bila posledica že pred vojno začete, po vojni pa čedalje bolj vsestrane usmeritve kmetijstva v živinorejo. Hkrati s tem procesom naj bi izginjalo tradicionalno kmetijstvo, ki je težilo za samooskrbnostjo in je zaradi tega pridelovalo zelo veliko različnih poljskih pridelkov. Ozelenjevanje naj bi bilo pglavilni razlog za opuščanje njiv v korist travnikov, za intenzifikacijo pridelovanja sena, delno preureditev nekaterih pašnikov v travnike ter v samem poljedelstvu naraščajočo vlogo krmnih rastlin. Novejše raziskave D. Kladnika²⁰ zgornje trditve v celoti potrjujejo.

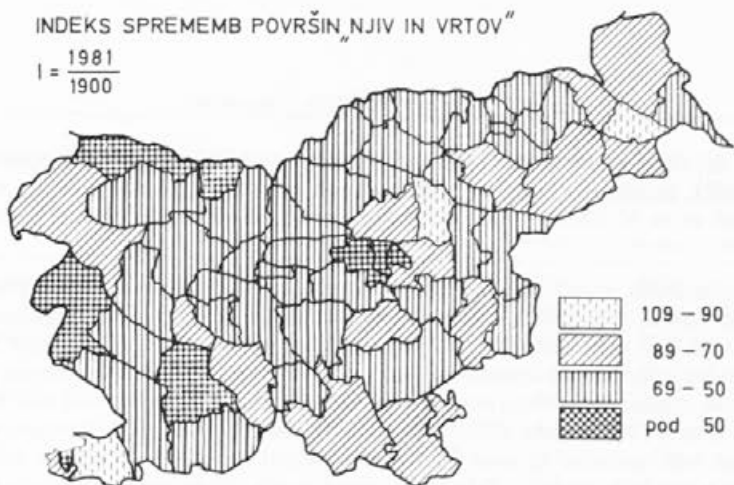
Ozelenjevanje in uvajanje krmnih agrarnih sistemov²⁴ sta napredovala zlasti v šestdesetih letih zaradi deagrarizacije in drugih socialnih procesov na podeželju. Zajela sta prvenstveno ravnine in kotline, še posebej pa subpanonske predele; tako znaša indeks za travniške površine 1981/1900 v Podravju 136, Posavju 154, Pomurju 129, v Savinjski regiji 125 in na Dolenjskem 124. Nekoliko manj sta oba procesa zajela Osrednjo Slovensko regijo. Na alpskih in dinarskih kraških območjih pa je delež travnikov v minulih osemdesetih letih nasploh stagniral ali se je celo nekoliko zmanjšal. Verjetno je zaradi naravnih razmer prišlo tu do opisane preusmeritve že prej.

V celoti je ozelenjevanje povečalo travniške površine v SR Sloveniji od prvotnih 338.946 ha l. 1900 na 382.749 ha in se je tako njihov delež povečal od 16,7% na 18,9%.

5. Zemljiška kategorija pašniki je doživela v dvajsetem stoletju na našem ozemlju znatne nihaje. Njihova površina se je sprva še večala: l. 1900 je znašala 332.857 ha, l. 1953 pa celo 413.590 ha. Po drugi svetovni vojni pa je prav ta zemljišča v največji meri zajel proces o g o z d o v a n j a , kot je v citirani razpravi J. Medved¹⁹ poimenoval čedalje močnejše širjenje gozdov. Nedvomno je ogozdovanje najbolj dominanten proces v spreminjanju izrabe zemljišč v sodobni Sloveniji. Gozdne površine so se po velikem krčenju v 14. in 15. stoletju po malem stalno večale, še zlasti, ko so jim terezijanski odloki priznali obči gospodarski in varstveni pomen. Tudi močna sečnja konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja ni zmanjšala njihovih površin. Gozd je zasedal opuščene pašnike, planine, opustele samotne kmetije in zaselke in goličave, skratka, zemljišča, ki so bili že skrajno zelo ekstenzivno izkoriščana zemljišča. Širjenje gozda nedvomno pomeni najbolj temeljito spremembo v odnosih med zemljiškimi kategorijami in K l a d n i k²⁰ upravičeno ocenjuje »ogozdovanje kot prelog druge stopnje, ki slejkoprej vodi k nastajanju pušče«. Še posebej je nazadovanje pašnikov

INDEKS SPREMEMB POVRŠIN „NJIV IN VRTOV“

$$I = \frac{1981}{1900}$$

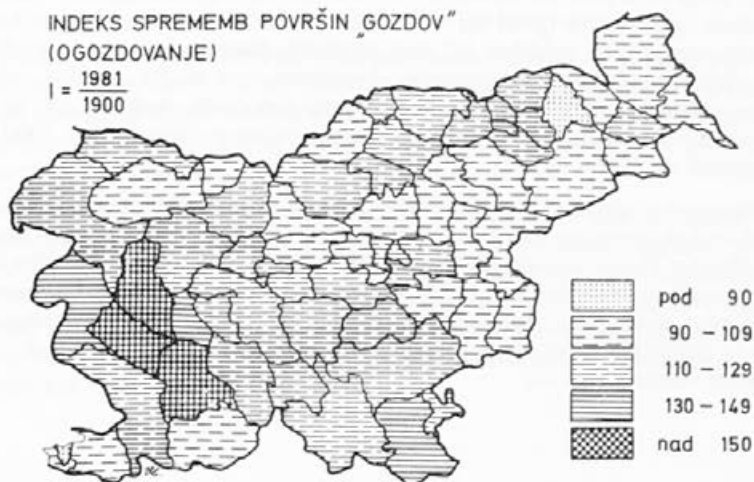
INDEKS SPREMEMB POVRŠIN „TRAVNIKOV“
(OZELENJEVANJE)

$$I = \frac{1981}{1900}$$

INDEKS SPREMEMB POVRŠIN „GOZDOV“
(OGOZDOVANJE)

$$I = \frac{1981}{1900}$$

potekalo po drugi svetovni vojni, ko se je izredno zmanjšal interes za planinsko pašništvo, vaške gmajne in kraške pašnike. Njihova sedanja površina je le še 222.420 ha, nazadovali so za 33.2% in njihov delež se je zmanjšal od 16,4% na 10,9% celotnih tal.

Širjenje gozda se je zlasti uveljavilo v alpskih, predalpskih in dinarskih predelih, kjer znaša indeks 1981/1900 za gozdna zemljišča na Gorenjskem 114, Goriškem 139, Notranjskem 129. Osrednji Sloveniji 119, na Dolenjskem 118 in na Koroškem 116. V subpanonskih predelih do ogozdovanja ni prišlo, oziroma je bilo zelo zmerno. V SR Sloveniji se je gozdna površina povečala od 838.841 ha l. 1900 na 861.023 ha l. 1953 in na 962.118 ha l. 1981 (indeks 1981/1900 je 115.5). Očitno je, da se je ta proces začel v petdesetih letih oziroma že med vojno, kajti računi za l. 1929 še kažejo določeno zmanjšanje gozdnih površin. Tako se je delež gozda, ki je nedvomno temeljna in trdoživa naravna vegetacija na našem ozemlju, povečal od 41,3% na 47,5%, pri čemer pa kaže upoštevat, da je kar »polovica teh gozdov malo donosnih²⁵« zaradi pretirane sečnje, slabe nege in slabšanja ekoloških razmer.

6. Zemljiška kategorija »nerodovitno« obsega zelo različna zemljišča: skalovje, neizkoriščana tla, stavbe in dvorišča ter komunikacije. Zaradi urbanizacije, ki je v sedanjosti glavni razlog njenega širjenja, se je njen obseg povečal od prvotnih 88.348 ha l. 1900 na 131.250 ha l. 1981. Ocene, koliko zemlje zasedejo neagrarne dejavnosti vsako leto na novo, so dokaj različne: Jeršič navaja v gradivu za dolgoročni plan SR Slovenije 1200 ha²⁶, Belec 2000 ha²¹, »Analiza razvojnih možnosti za dolgoročni plan SR Slovenije«²⁵ pa predvideva, da bo tudi v prihodnje letno pozidanih okoli 1100 ha oziroma v najbolj ugodnih okoliščinah okoli 700 ha. Na udaru so zemljišča v najbolj urbaniziranih občinah (ljubljske in mariborske občine, zasavske občine, velenjska občina itd.).

7. Iz vsega tega lahko povzamemo, da Melikova trditev, da so spremembe v strukturi zemljiških kategorij (med leti 1900 in 1960) v SR Sloveniji pravzaprav skromne²⁷, ne drži več. Teza je očitno veljala za čas Avstro-Ogrske, Kraljevine Jugoslavije in za prva leta po drugi svetovni vojni, dokler se niso začeli uveljavljati učinkite industrializacije, urbanizacije, modernizacije kmetijstva in nekaterih drugih socialnih procesov. Za sedanjost je bolj upravičena misel, da je intenzivnost spreminjanja še znatno večja, kot jo izkazujejo podatki (J. Medved¹⁹). S temi procesi očitno računa tudi dolgoročni plan SR Slovenije, ki v »Analizi razvojnih možnosti«²⁵ predvideva nadaljnje ogozdovanje (gozd naj bi v bodoče zasedel nad 50% tal), zmanjševanje kmetijskih zemljišč (na približno 2/5 vseh zemljišč), zlasti na hribovskih, kraških in gorskih območjih, ter hkrati koncentracijo kmetijstva na območju osrednje, vzhodne in severovzhodne Slovenije, kjer bi bilo mogoče zagotoviti okoli 300.000 ha njiv. Površine ornice bi bilo mogoče zvečati predvsem na račun melioracij (do l. 2000 bi jih lahko opravili na 45.000 ha).

Primerjavo o spreminjanju zemljiških kategorij med l. 1900 in sedanjostjo smo napravili tudi za ozemlja v zamejstvu, na katerih bivajo Slovenci, in sicer za Koroško (1900–1983) ter Furlanijo–Julijsko krajino (1900–1981), vendar brez Beneške Slovenije, ker zanjo ni podatkov za l. 1900. Čeprav so primerjave zaradi spremenjenih upravnih enot, novih meja, drugačnega zajemanja podatkov ter spremenjenega opredeljevanja zemljiških kategorij tvegane ali celo vprašljive, so iz njih vendarle razvidne nekatere težnje v rabi tal.

Spremenjen delež kmetijskih kategorij med leti 1900 in 1981 po regijah v SR Sloveniji

Regija		Njive in vrtovi	Vinogradi	Travniki	Pašniki	Gozdovi	Nerodovitno
SR Slovenija	a	18,8	2,3	16,7	16,4	41,0	4,8
	b	13,0	1,0	18,9	10,9	47,5	6,4
Pomurska	a	45,5	2,8	16,0	6,3	27,8	2,1
	b	36,1	1,9	20,7	2,3	26,7	6,1
Podravska	a	30,2	6,1	14,9	8,8	36,2	3,8
	b	19,9	2,3	20,8	4,8	38,8	6,2
Koroška	a	15,1	–	9,7	16,5	54,6	4,2
	b	9,5	–	11,2	8,2	66,1	3,7
Savinjska	a	18,1	2,7	14,9	11,1	47,8	5,4
	b	12,3	0,8	18,4	8,7	51,6	5,7
Posavska	a	25,1	4,2	13,2	8,8	48,7	3,9
	b	17,7	3,0	19,5	7,7	44,7	5,4
Dolenjska	a	22,4	3,6	14,6	15,9	40,4	2,9
	b	16,7	1,8	18,0	11,4	46,9	3,8
Zasavska	a	19,5	0,6	11,2	12,9	53,0	2,7
	b	8,3	–	16,4	9,0	58,7	4,9
Osrednje- slovenska	a	17,2	0,2	19,6	16,8	42,6	3,5
	b	11,3	–	21,3	10,8	50,6	4,7
Gorenjska	a	10,9	–	12,2	16,6	49,9	10,3
	b	6,3	–	11,6	10,2	57,8	12,7
Goriška	a	7,6	2,3	21,4	27,0	32,8	8,8
	b	4,5	1,1	20,4	17,7	45,6	10,1
Notranjska	a	9,8	0,1	24,2	21,6	42,5	1,6
	b	5,9	–	22,5	12,4	54,4	4,2
Obalna	a	13,6	5,7	19,2	33,1	24,2	4,2
	b	11,6	3,0	20,7	29,9	27,5	5,7

a = leto 1900; b = 1981

V koroških političnih okrajih, v katerih bivajo Slovenci, se je delež njiv in vrtov zmanjšal za 5,5%, od 21,1% na 15,6%. Nazadovale so tudi površine pod travniki in pašniki, in sicer od 22,5% na 19,0%, to je za 3,5%. Vsepovsod pa so se zvečale površine gozdov, v povprečju kar za 7,3%; narasle so od 51% na 58,3%. Povečala so se tudi nerodovitna zemljišča, od 5,3% na 7,1%.

Podobni procesi so potekali na Tržaškem, Goriškem in v Kanalski dolini. Tudi tu je delež njiv in vrtov nazadoval, od 7,5% na 3,1%. Delež »stalnih kultur«, to je vinogradov in sadovnjakov, je padel od 4,4% na 3,5%, delež travnikov in pašnikov pa celo od 32,3% na 15,9% in se je potemtakem zmanjšal za 16,4%. Znatno pa se je zvečal obseg gozdov in sicer od 22,7% na 33%. Iz tega lahko razberemo, da so tudi v zamejstvu potekali podobni procesi, ki pa so bili ponekod še bolj ekstremni (npr. ogozdovanje) kot v SR Sloveniji.

6. Viri in bibliografija

1. Zgodovina agrarnih panog, 1970; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I. Agrarno gospodarstvo; »Vlado Valenčič: Vrste zemljišč«, p. 131-146.
2. Zgodovina agrarnih panog, o. c., p. 140 – 141.
3. Leksikon občin za Štajersko, Dunaj, 1904; Leksikon občin za Avstrijsko–Ilirsko Primorje, Dunaj, 1906; Leksikon občin za Kranjsko, Dunaj, 1906; Leksikon občin za Koroško, Dunaj, 1905.
4. Obradjena zemlja i žetveni doprinos, 1923 – 1932; Poljoprivredna godišnja statistika, 1934 – 1940, v izdaji Ministarstva poljoprivrede, Beograd.
5. Krajevni leksikon Dravske banovine, 1935, Ljubljana.
6. Catasto agrario, 1929, Roma.
7. Ilešič S., 1935; Obradjena zemlja u Sloveniji, Glasnik geograf. društva, XXI, Beograd.
8. Statistični letopis LR Slovenije, 1954, Ljubljana, p. 394 – 395.
9. Geodezija v SR Sloveniji, 1978. Geodetska uprava SRS, Ljubljana, p. 65.
10. Statistika rastlinske proizvodnje, Metodološko gradivo. št. 17/17, Zavod SRS za statistiko, 1977, Ljubljana, p. 5.
11. Statistični podatki po občinah SRS, Kmetijstvo 1980 – 1984, 13, 1985, Zavod SRS za statistiko, Ljubljana, 1985.
12. Statistisches Handbuch des Landes Kärnten, Zahlen und Daten, '75, (22, Klagenfurt, 1976), '83 (30, Klagenfurt, 1984).
13. Agricoltura e ambiente; 3. censimento generale dell'agricoltura, Roma 1982.
14. Zgodovina agrarnih panog, o. c., p. 139.
15. Statistični letopis LR Slovenije, 1954, o. c., p. 67.
16. Statistični podatki po občinah SRS, Kmetijstvo 1980 – 1984, o. c., p. 7.
17. Geodetska uprava SRS, Zbirni pregled za l. 1981 po občinah (rokopisno gradivo).
18. Medved J., 1970; Spremembe v izrabi zemljišča in preslojevanje kmečkega prebivalstva v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih, Geografski vestnik, XLII, Ljubljana.
20. Kladnik D., 1982; Društveno-ekonomski aspekti iskoriščavanja zemljišta u SR Sloveniji, Geographica Iugoslavica, IV, Novi Sad, p. 69 – 77.
21. Belec B., 1982; Melioracije i komasacije kao činilac razvoja poljoprivrede i transformacije ruralnih predjela u Sloveniji, Geographica Iugoslavica, IV, Novi Sad, p. 63 – 66.
22. Belec B., 1973; Vinogradništvo kot dejavnik prostorske preobrazbe v Sloveniji, ČZN, 9, XLIV, Maribor, p. 138 – 193.
23. Belec B., 1981; Prostorska preobrazba slovenskih pokrajin pod vplivom posebnih kultur, Geographica Slovenica, 12, Ljubljana, p. 50 – 61.
24. Vrišer I., 1967; Sistemi agrarnega izkoriščanja tal v SR Sloveniji, Ekonomska revija, 2, Ljubljana.
25. Analiza razvojnih možnosti SR Slovenije v obdobju 1986 – 1995/2000, Zavod SRS za družbeno planiranje, Priloga poročevalca skupščine SR Slovenije in skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate, 16. 3. 1981, X/1, p. 38.
26. Jeršič M., 1977. Urejanje prostora s fizičnega vidika, Sinteza (povzetki strokovnih gradiv, ki zadevajo prostorski plan SR Slovenije), Zavod SRS za družbeno planiranje, p. 38.
27. Melik A., 1963; Slovenija, geografski oris, Ljubljana, p. 373.

THE CHANGES IN CATEGORIES OF LAND IN SLOVENIA

Igor Vrišer

(Summary)

The article treats the changes in categories of land in Slovenia between 1900 and 1981. It shows sources and methods for data collecting of categories of land and probability in quotation.

The changes in the last eighty years were taking in four directions: 1. Areas of fields with gardens and vineyards are reducing (from 382.637 to 264.305 ha, respectively, from 45.968 to 21.363 ha) all over Slovenia. At the same time concentration and intensification of farming on the suitable agricultural land is appearing in the north east, east and central part of Slovenia. Fields and vineyards above all on the worse agricultural land are abandoning (Figure 1).

2. Areas of meadows are increasing (from 340.168 to 382.749 ha) which is an effect of stock-farming specialization in Slovene agriculture. It emerges above all in subpanonian Slovenia (Figure 2).

3. Forest areas are increasing above all on account of pastures. The spreading of forest areas is one of the most important cultural geographical process in contemporary Slovenia. It can be seen above all in the west part of Slovenia (Figure 3).

4. Infertile areas are spreading (from 88.348 to 131.250 ha) mostly because of urbanization.

This process has began after the second World war. Before that, relations between categories of land were relatively stable. It is an effect of industrialization, urbanization and agricultural modernization.